

А. Қ. Қалиев, қылмыстарды сотқа дейінгі тергеу кафедрасының бастығы, заң ғылымдарының кандидаты, полиция полковнигі;

С. Т. Асарқұлов, Жоғары оқу орнынан кейінгі білім беру институтының магистранты, полиция капитаны

(Қазақстан Республикасы ПМ Б. Бейсенов атындағы Қарағанды академиясы, Қазақстан Республикасы, Қарағанды қ.)

Сотқа дейінгі жеделдетілген тәртіппен іс жүргізу әрекетінің ерекшелігі

Аннотация. Мақалада сотқа дейінгі тергеп-тексеру барысында тергеушінің жеделдетілген тәртіппен іс жүргізуінің ерекшелігі қарастырылды. Сонымен қатар, қолданыстағы заңнамаға байланысты жеделдетілген тәртіппен іс жүргізудің мәселелері мен мүмкіндіктерін анықтай отырып, осы бағыттағы тергеушінің қызметін жетілдірудің жолдары қарастырылды.

Түйін сөздер: тергеп-тексеру, қылмыстық-процессуалдық, құқық бұзушылық, тергеу органдары.

Қазақстанда қылмыстық саясатты жүргізу барысында заңнаманы жетілдіруге белсенді жұмыстар атқарылу басталды. Жасалынған қадамдар іс-әрекет етіп отырған қылмыстық сот тергеу ісі жаңаша жолдардың құрылуына мүмкіндік берді, алдындағы іс-әрекет етіп отырған репрессивті типтен ерекшелігі, ол сот тергеу ісінің гуманизациясы және демократизациясы жолына еніп, сол салаға қатысушылар қызығушылықтарын басты бөлімге қойылды.

Оның ішінде сотқа дейінгі жеделдетілген тергеп-тексеру — Қазақстан Республикасы Қылмыстық процесстік кодекстің 190-бабына байланысты онша ауыр емес және ауырлығы орташа қылмыстар, сондай-ақ ауыр қылмыстар бойынша, егер жиналған дәлелдемелермен қылмыс фактісі мен оны жасаған адам, оның өз кінәсін толық мойындағаны, келтірілген залал (зиян) мөлшерімен (сомасымен) келіскені анықталса, бұл жөнінде күдіктіні хабардар ете отырып және оған бұл шешімнің құқықтық салдарын түсіндіре отырып, сотқа дейінгі жеделдетілген тергеп-тексеру жүргізілуі мүмкін деп көрсетілген.

Сондықтан, болған қылмыстың жағдайына көлемі мен ауырлығына байланысты тергеуші қылмыстық процесстік кодексінің негіздеріне байланысты жеделдетілген тәртіппен қылмыстық іс жүргізуді ұйымдастыруы қажет. Бұл тергеу ісінің жеделдетудің процессуалдық формасы ретінде сотқа дейінгі жеделдетілген тергеп-тексеру кезінде сотқа дейінгі тергеп-тексеруді жүзеге асыратын адам жасалған қылмыстық құқық бұзушылықтың мән-жайларын анықтайды және күдіктінің оны жасауға қатысқанын растайтын дәлелдемелерді жинайды. Сотқа дейінгі тергеп-тексеруді жүзеге асыратын адам тек нәтижелері қылмыстық құқық бұзушылық іздерін және күдікті, айыпталушы кінәсінің өзге де дәлелдемелерін ресімдейтін тергеу әрекеттерін және өзге де процесстік әрекеттерді ғана жүргізуге құқылы.

Бірақ сотқа дейінгі жеделдетілген тергеу ісін ұйымдастырудағы айрықша ерекшеліктерінің бірі қылмыстық процесс тарихында әр қашанда жеделдетілген тәртіппен жүргізудің жақтастары мен қарсыластары болған. Осы жөнінде профессор А. Н. Ахпанованың ойынша мұндай көзқарас келесілерді жасауға мүмкіндік береді: процессуалдық үнемділікке мүмкіндік береді; онша үлкен емес және орташа түрдегі сотқа дейінгі тергеу ісі уақытын қысқартуға, мүмкіндік жағдайының жасалуы; берілген тергеу амалын жауап алушылармен қатар; ауыр және аса ауыр қылмыстарды тергеуде органдардың күш салуын жүзеге асыру;

қылмыстық сот тергеу жұмысын ұйымдастыруда сот рөлін арттыру; қылмыстық– процессуалдық заңнаманы халықаралық стандарттарға сәйкес отандық және шетелдік тәжірибеге енгізу есебімен келтіру деп көрсетті [1].

Осындай көзқарастармен Б. Х. Толеубекова сот ісі тергеу барысында келісі әрекеттер орын алуын көрсетеді:

- сот ісін жүргізуде бірегей тәртіп;
- шешімдерді қабылдауда ұжымдылық көзқарас;
- айыпталушыға құқықтық қорғауды қамтамасыз ету;
- тергеліп отырған іс жағдайын зерттеуде объективтілік және жан-жақтылық толықтығын қамтамасыз етуді көздейді [2].

Қылмыстық процеске қатысушыларға көрсетілетін қосымша кепілдемелер, бір жағынан мәліметтерді алуда дұрыстықты нығайтса, екінші жағынан өкілетті органдар тарапынан — меншіктің жол алуына бөгет жасайды. Сонымен қатар тергеудің бірінші кезеңінде сайысушылық элементтерді тудырады. Тергеу іс-әрекеттерінің тізімі кеңейтілген, сотқа дейінгі тергеу ісі тергеу тексеруімен қатар, қажет болған жағдайда барлық тергеу әрекетін жүргізуді ұйымдастыруды қарастырады, осы іс-әрекеттер үшін жалпылықты сақтау — қылмыстық істі процессуалдық шешімдер қабылдаусыз жүргізудің мүмкін еместігін көрсетеді. Сонымен қатар, жаңадан көрсетілген 15-күндік жеделдетілген тергеу әрекеті бұрынғы 2 айлық жүргізілетін тергеу әрекеттерін қысқартып жеделдетілген тәртіппен сотқа дейінгі тергеп-тексеру жүргізіледі.

Ал енді Қазақстан Республикасы қылмыстық іс жүргізу заңнамасының тарихын зерттеу, оның орны мен маңызы және қандай жеңілдетулер туралы көзқарасты зерттеуді де жөн көрдік. Сондықтан да қазіргі қылмыстық іс жүргізу ғылымының дамуын, оның тарихи кезеңдерінің қалыптасуын зерттей отырып, жан-жақты қарастырулар болды. Оған, Қазақстанның қылмыстық іс жүргізу заңнамасын қарастыру арқылы, қазіргі кездегі қылмыстық іс қозғаудан бас тарту институты өз бойына қылмыстық іс жүргізу нормалары мен институттарының жағымды әрі жағымсыз жақтарын сіңіріп алғанын байқаймыз. XX ғасырдың ортасында қылмыстық іс қозғауды кеңес үкіметі қылмыстық іс жүргізу саласы бойынша ғалымдары қылмыстық процестің дербес сатысы ретінде қарастырмады. Бұл қылмыстық іс қозғаудан бас тартуды алдын-ала тергеу сатысының процессуалды шешімі ретінде қарастыруға алып келді. Қазақстан Республикасының қылмыстық іс жүргізу құқығы шетте қалған жоқ, оған Ресей империясы, Кеңес Үкіметі кезіндегі қылмыстық іс жүргізу өз әсерін тигізді.

Жалпы жеделдетілген тәртіппен тергеу ісін ұйымдастыру мәселелері ертеректегі құқықтық әдебиетте аса көп қарастырылмаған. Мәселен 1923 жылғы Ресейдің ҚІЖК–нің 28-бабында «Сотқа дейінгі тергеудің ұйымдастыру негізі» қарастырылған. Бұл бап бойынша сотқа дейінгі материалдарды дайындаудың хаттамалық формасы ретінде көрсетіледі. Сонымен қатар қылмыстық істі тергеу ісін жедел процессуалдық формада қарастыру тәртібі әрқашанда кәдімгі процесстегідей рөлге ие болған. Бұл айқын әділ дәлелдемелердің қамтамасыз етілуіне байланысты және тергеу ісіне қатысушылардың құқықтарының

қорғалуының кепілі және бірінші кезекте айыпталушының құқықтарын қорғалуының кепілі ретінде көрсетілген.

Осы мәселе бойынша 30-шы жылдардың басына процессуалды жеңілдету туралы талқылаулар, қылмыстық іс жүргізу заңнаманың дамуына өзінің теріс әсерін тигізді. Кеңестік қылмыстық процесс буржуазиялық қылмыстық процестің негіздерін өз бойына қабылдап алды деген пікірді басшылыққа алып, процессуалды нысандарды өзгерту туралы мәселелер қарастырылды. Іс жүргізуге неғұрлым «икемділік» беру мақсатында тергеу және қылмыстық істерді сотта қарауды қарастыратын іс жүргізу ережелерін жеңілдету талдауға салынды. Заңда іс жүргізудің тек негізгі қағидаларын қалдырып, тергеу және әрбір қылмыстық іс бойынша талқылаудың әрекеттерін анықтау тергеуші және соттың қарауына беру ұсынылды.

Қазақстан Республикасының ҚПК 34-бабына сәйкес: «Қылмыстық сот ісін жүргізу міндеттерін орындау мақсатында қылмыстық ізге түсу органы өз құзыреті шегінде қылмыстың белгілерін тапқан жағдайда қылмыс оқиғасын белгілеуге, қылмыс жасауға кінәлі адамдарды анықтауға, оларды жазалауға заңмен көзделген барлық шараларды қолдануға, сонымен бірдей кінәсіз адамдарды ақтау шараларын қолдануға міндетті». Сондықтан осы сатыда, анықтама алдын ала тергеу органдары, прокуратура және сот органдары:

1. Қылмыстық қудалау органы қылмыстық сот ісін жүргізу міндеттерін орындау мақсатында қылмыстық құқық бұзушылық белгілерін тапқан әрбір жағдайда өз құзыреті шегінде қылмыстық құқық бұзушылық оқиғасын белгілеу, қылмыстық құқық бұзушылық жасауға кінәлі адамдарды әшкерелеу, оларды жазалау үшін заңда көзделген барлық шараларды қолдануға, сол сияқты кінәсіз адамды ақтау үшін шаралар қолдануға міндетті.
2. Қылмыстық қудалау органы жәбірленушінің сот төрелігіне қол жеткізуін қамтамасыз ету және қылмыстық құқық бұзушылықпен келтірілген зиянды өтеткізу үшін шаралар қолдануға міндетті.
3. Қылмыстық қудалау органы қылмыстық процестегі өзінің өкілеттіктерін қандай да болсын органдар мен лауазымды адамдарға тәуелсіз және осы Кодекстің талаптарына қатаң сәйкес түрде жүзеге асырады.
4. Қылмыстық іс бойынша объективті тергеп-тексеру жүргізуге кедергі келтіру мақсатында қылмыстық қудалау органына қандай да бір нысанда ықпал ету заңда белгіленген жауаптылыққа әкеп соғады.
5. Қылмыстық қудалау органының заңға сәйкес қойған талаптары барлық мемлекеттік органдардың, ұйымдардың, лауазымды адамдар мен азаматтардың орындауы үшін міндетті және олар белгілеген мерзімде, бірақ үш тәуліктен кешіктірілмей орындалуға тиіс. Күдіктіні ұстап алу, күзетпен ұстау туралы шешім қабылдау қажет болған жағдайда, қылмыстық қудалау органының талабы жиырма төрт сағат ішінде орындалуға тиіс. Көрсетілген талаптарды дәлелді себептерсіз орындамау заңда белгіленген жауаптылыққа әкеп соғады.

Осылайша бұл сатыда анықтама органы, тергеу органы, прокурор және сот жасаған немесе дайындалып жатқан қылмыс туралы хабарды алған соң қылмыстық іс бойынша өндіріс шын қажетті шарттардың болуын анықтайды да, өндірісті бастау шешімін қабылдайды, егер

қажетті шарттар бойынша болмаса сотқа дейінгі тергеп-тексеруді жүргізбейді. Тек сотқа дейінгі тергеп-тексеру тізіміне енгізу арқылы ғана анықтама, тергеу органдары, прокурор және сот өздеріне белгісіз болып тұрған оқиғаларға қылмыс ретінде қарап, оны ашу қажеттігін қарайды, ал оны жасаған адам әшкереленіп, оның сотталуына, жазалануын қамтамасыз етеді.

Осылайша сотқа дейінгі жеделдетілген тәртіптің бастамасы оның диалектикалық тепе-теңдігі қамтамасыз етіледі (яғни, бастапқысы) белгілі бір аймақтағы жаңашадан заң қағидаларын сақтай отырып жүргізілген тергеу ісінің жеделдетілген процесі. Біздің көзқарасымыз бойынша барлық қағидалардың қылмыстық іс бойынша сотқа дейінгі тергеу ісін жеңілдетіп ұйымдастыруда пайдаланылуы оның алға оңтайландыруымен әлемдік деңгейге алып барады.

Пайдаланған әдебиеттер тізімі:

1 . Ахпанов А. Н. Проблемы уголовно-процессуального принуждения в стадии предварительного расследования. — Алматы, 1997.

2 . Толеубекова Б. Х. Уголовно-процессуальное право Республики Казахстан. — Алматы, 1998.

РЕЗЮМЕ

В данной статье рассматриваются особенности досудебного расследования в упрощенном порядке, а также пути совершенствования деятельности следователя.

RESUME

This article discusses the features of pre-judicial investigation by the investigator in a simplified manner. And also considers the opportunities and accelerated procedure of investigation under the current legislation, the ways of improvement in the activities of the investigator.